

УДК 338.432:65.01

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-24>**Кривецький І.І.**кандидат економічних наук,
засновник ТОВ «Еко Ферма Едем», м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8620-8360>**Kryvetskyi Ihor**

Eco Farm Edem LLC, Kyiv

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуто теоретичні та методичні аспекти ефективності аграрних підприємств. Узагальнення теоретичного доробку зарубіжних та вітчизняних вчених дає підстави до висновку, що сучасні методологічні походи до визначення ефективності будуються на положеннях неокласичної та інституційної теорії, які розкривають потенційні та фактичні можливості використання факторів виробництва, залежно від масштабу діяльності. Зазначається, що для визначення ефективності сільськогосподарського виробництва загалом використовуються кількісні та якісні характеристики землі, праці, основного та оборотного капіталу. Наголошено, що зважаючи на багатогранність категорії «ефективність» як комплексу природних, економічних, соціальних, науково-технічних умов взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин, виділено такі види ефективності: технологічну, економічну, соціальну та екологічну. Проаналізовано екстенсивний та інтенсивний методи розширеного відтворення робочої сили, засобів виробництва та природних ресурсів.

Ключові слова: ефективність, аграрне підприємство, фінансово-господарська діяльність, прибуток, методологія.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article examines the theoretical and methodological aspects of the efficiency of agricultural enterprises. Summarizing the theoretical development of foreign and domestic scientists gives grounds for the conclusion that modern methodological approaches to determining efficiency are based on the provisions of neoclassical and institutional theory, which reveal the potential and actual possibilities of using factors of production, depending on the scale of activity. It is noted that quantitative and qualitative characteristics of land, labor, fixed and working capital are generally used to determine the efficiency of agricultural production. It is emphasized that, taking into account the multifacetedness of the category "efficiency" as a complex of natural, economic, social, scientific and technical conditions of the interaction of productive forces and production relations, the following types of efficiency are distinguished: technological, economic, social and ecological. Extensive and intensive methods of extended reproduction of labor force, means of production and natural resources are analyzed. It is noted that the efficiency of agricultural production depends primarily on the efficiency of the use of all its resources, which are factors of production, such as land, capital, labor and entrepreneurship. In agriculture, natural resources, as a factor of production, primarily mean agricultural land. Therefore, one of the main indicators of economic efficiency is gross production, gross income and profit obtained from one hectare of agricultural land, arable land or crops. It is concluded that an important form of increasing the efficiency of agriculture based on its intensification is the expansion of the reproductive process, the implementation of the results of scientific and technical progress, the implementation of methodical approaches to the assessment and management of risk factors affecting the development of entrepreneurship. This makes it possible to increase production output, increase labor productivity and reduce unit costs.

Keywords: efficiency, agricultural enterprise, financial and economic activity, profit, methodology.

JEL classification: H21, Q13, R11

Постановка проблеми. Одним з наріжних каменів у діяльності будь-якого підприємства або організації, в тому числі і аграрного, є досягнення позитивного економічного ефекту. Ефективність будь-якої діяльності визначається ступенем досягнення поставленої цілі. Продуктивність праці, обсяг державної підтримки тієї чи іншої галузі, податкова політика й інші фактори безпосередньо впливають на рівень конкурентоспроможності економіки. Величезний вплив на рівень конкурентоспроможності має курс національної валюти по відношенню до світових валют.

Підвищення ефективності аграрних підприємств є закономірним, об'єктивним процесом, що обумовлений необхідністю підвищувати свою конкурентоздатність як на внутрішньому, так і на світовому ринку. Особливого значення даний процес набуває в країнах

з розвиненим аграрний сектор економіки, де він має експортоорієнтовану спрямованість. При цьому одним з його завдань є задоволення потреб населення країни і переробної промисловості в сільськогосподарській продукції. Таким чином, підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції стає основою економічної безпеки країни, що ґрунтується на зростаючій ефективності аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі дослідження ефективності приділяли значну увагу відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: Дж. Долан, Дж. Ерроу, К. Макконнелл, У. Петті, Дж. Сакс, П. Самуельсон, А. Сміт, В. Андрійчук, О. Варченко, А. Даниленко, С. Кваша, О. Коваль, М. Кісіль, Б. Пасхавер, П. Саблук, О. Шпикуляк, О. Шпичак. Проте, не дивлячись на достатньо широкий спектр

розробок зазначених дослідників, окремі теоретичні та методичні засади підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, потребують подальшого розвитку питання підвищення ефективності в умовах кризи в політичній, економічній та соціальній сферах, обмежених ресурсних можливостей державних органів влади в сенсі підтримки на рівні підприємства з урахуванням особливостей розвитку галузі.

Метою статті є дослідження теоретичних та методичних засад підвищення ефективності аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття ефективності виробництва складне, багатопланове, має різні форми вираження і модифікується залежно від суспільної форми виробництва. Воно розглядається у вузькому та широкому значенні слова.

Переважає більшість дослідників категорію ефективності зараховують до розряду ключових в економіці. Вона є одним з найважливіших показників активності людини, в контексті її здатності досягати запланованого результату. З погляду на ефективність як на економічну категорію зазначають, що вона надає єдину якісно-кількісну характеристику результативності діяльності суб'єкта господарювання [3].

Вперше поняття «ефективність» з'явилося у працях одного із засновників класичної політекономії – Вільяма Петі та голови школи фізіократів Франсуа Кене. Однак цей термін вони вживали у значенні результативності, використовуючи для оцінки тих чи інших урядових або приватних дій, залежно від їх впливу на економічного життя держави. Пізніше у роботах Давида Ріккардо знову з'являється поняття «ефективність», яке вже набуває специфічного значення, що є важливим з погляду економіки та розглядається як відношення результату до певного виду витрат [7]. З цього моменту ефективність набула статусу економічної категорії, а питання підвищення ефективності виробництва знайшли відображення у працях багатьох учених-економістів, які розглядають це поняття з різних сторін.

Значний вклад у розвиток категорії ефективності внесли такі зарубіжні вчені, як Т. Пітерс, Р. Уотермен, Дж. Харрінгтон, А. Файоль, Г. Емерсон, Ф. Тейлор та інші. Вони були однаковими в думці, що саме ефективність є найбільш важливою характеристикою діяльності підприємства. Недоліком їх розробок можна вважати те, що «ефективність» як самостійне економічне поняття вони не дослідили. Натомість використовували цей термін у розумінні результативності управління і розглядали його лише на макrorівні щодо дій суб'єкта управління – уряду держави. Натомість К. Макконнелл і С. Брю через поняття ефективності визначають саму науку. На їх думку, завданням економіки є дослідження проблеми раціонального використання виробничих ресурсів або управління ними для задоволення матеріальних потреб людини. Автори зазначають, що ефективність характеризує зв'язок між ресурсами, які використовуються у виробничому процесі, та кількістю отриманого в його процесі продукту. Збільшення кількості отриманого продукту на одиницю витрат означає підвищення ефективності. Зменшення обсягу продукту від витрачених ресурсів вказує на зниження ефективності [7].

Сучасні вітчизняні дослідники також внесли посутній вклад к розробку проблеми ефективності. Так, Б. Жнякін та В. Краснова визначають ефективність як співвідношення результату (ефекту) з витратами, що викликали цей ефект» [4].

У працях Л. Мельник та О. Корінцевої зазначено, що одним із основних понять в економіці є «економічна ефективність» господарських заходів. До господарських заходів, на їх думку, належать [6]: впровадження нової техніки; інвестиційний проект; укладення комерційної угоди; реалізація будь-якого господарського рішення; здійснення природоохоронних заходів; проведення соціальних заходів, спрямованих на підвищення добробуту людей, поліпшення інфраструктури, формування культурних цінностей тощо.

Дослідники В. Збарський, В. Мацібора, А. Чалий основним показником ефективності підприємства визначають прибуток, який характеризує абсолютну величину отриманого ефекту, відносним показником якого є рівень рентабельності [2, с. 121]. Погоджуємося з їх твердженням про те, що основними критеріями економічної ефективності аграрних підприємств є рівень рентабельності та норма прибутку. Окрім того хочемо додати, що при проведенні аналізу рівня ефективності сільськогосподарського виробництва також доцільно використовувати такі показники, як: урожайність, ціна, прибуток з розрахунку на 1 га, на одиницю затрат ресурсів.

Підсумовуючи теоретичний спадок зарубіжних та вітчизняних вчених варто зазначити, що сучасні методологічні походи до визначення ефективності будуються на положеннях неокласичної та інституційної теорії, які розкривають потенційні та фактичні можливості використання факторів виробництва, залежно від масштабу діяльності.

Ефективність як економічна категорія використовується з метою оцінки результативності всього суспільного виробництва. У масштабах всього народного господарства ефективним вважатиметься такий стан економіки, коли найповніше задоволені потреби всіх членів суспільства за наявних ресурсів. Теоретично це положення сформульовано італійським економістом У. Парето таким чином: економічна ефективність господарської системи – це стан, у якому неможливо збільшити ступінь задоволення потреб хоча б однієї людини, не погіршуючи при цьому становище іншого члена суспільства. Такий стан економіки називається Парето-ефективністю.

Реалізація цих теоретичних принципів стосовно галузевої економіки можлива за таких умов:

– виробництво конкретного виду продукції не можна збільшити, не збільшуючи хоча б один з факторів виробництва або не знижуючи обсяги виробництва іншої продукції;

– жоден з факторів виробництва не може бути зменшений без зниження виробництва одного або кількох видів продукції або підвищення інших факторів.

Наведені вище умови відносяться до поняття загальної або абсолютної ефективності, критерієм визначення якої є максимальне отримання продукції при найменших витратах праці. Однак здійснити кількісний вимір цього виду ефективності дуже складно, оскільки теоретичне трактування витрат та результатів не завжди піддається кількісному виміру, що застосо-

ується у статистичному та бухгалтерському обліку. Тому при розгляді ефективності мається на увазі, як правило, відношення досягнутого результату до витрачених ресурсів чи співвідношення фактичної продуктивності та її максимально можливої величини.

Для визначення ефективності сільськогосподарського виробництва загалом використовуються кількісні та якісні характеристики землі, праці, основного та оборотного капіталу. Тому результативність фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств можна оцінювати з різних позицій.

Так, ефективність виробничої діяльності залежить від рівня інтенсивності використання ресурсів. Для цього розраховуються та аналізуються показники, що відображають залежність між обсягами виробництва продукції та розмірами витрачених ресурсів. Ефективність комерційної діяльності розглядається виходячи з досягнутих ринкових параметрів, опосередкованих через обсяги реалізації, якість та затребуваність продукції. Ефективність фінансової складової діяльності характеризується станом фінансових ресурсів, їх здатністю забезпечувати безперебійність процесів виробництва та реалізації продукції.

Тому багатогранність категорії «ефективність» як комплексу природних, економічних, соціальних, науково-технічних умов взаємодії продуктивних сил та виробничих відносин поки що не дозволяє виявити один критерій для її виміру. У зв'язку з цим виникає необхідність виділити кілька видів ефективності для того, щоб зрозуміти сутність кожного з них.

При цьому у сільському господарстві зазвичай виділяють чотири види ефективності: технологічну, економічну, соціальну та екологічну [1].

Під технологічною ефективністю розуміється ступінь використання ресурсів у процесі розширеного виробництва; під економічною – ступінь реалізації виробничих відносин, виражена в наявності максимального ефекту на одиницю матеріальних, фінансових та трудових ресурсів [5]; під соціальною ефективністю розуміється певний ступінь соціального розвитку колективу, спрямовану на підвищення добробуту його членів; під екологічною – максимально можливе забезпечення потреб людей продовольством, виробленим при оптимальних витратах на його виробництво, при повному збереженні родючості ґрунту та за умов відтворення довкілля.

Також ефективність сільськогосподарського виробництва, як зазначалося, залежить насамперед від раціонального використання всіх його ресурсів, що одночасно є факторами виробництва, такими як земля, фінанси, людські ресурси та підприємницька спроможність.

Оскільки у сільському господарстві під природними ресурсами, як фактором виробництва, насамперед розуміються землі сільськогосподарського призначення, то одними з головних показників ефективності аграрного підприємства є обсяги продукції, валовий дохід та прибуток, отримані з одного гектара сільськогосподарських угідь, ріллі чи посівів.

Розглядаючи землю у широкому розумінні як єдиний абсолютно обмежений економічний ресурс, сутність ефективності використання природних ресурсів у сільському господарстві також необхідно розглядати не тільки і не стільки з позиції власника даного еконо-

мічного ресурсу, скільки у зв'язку з високою її значимістю суспільству загалом.

Разом з тим при оцінці ефективності необхідно враховувати такі особливості сільськогосподарського виробництва:

- у сільському господарстві головним засобом є земля, яка не підлягає амортизації, а значить і не входить до структури собівартості продукції;

- різний рівень природної родючості землі та місця її розташування сприяють утворенню диференційованого доходу (ренти);

- суттєвою специфікою даної галузі є самовиробництво. Певна частина виробленої підприємством продукції не реалізується, а залишається в господарстві з метою відтворення;

- тривалий кругообіг оборотних коштів, авансованих у виробництво, спричинений природними сільськогосподарськими виробничими процесами, що визначає нерівномірність надходження виручки від реалізації продукції та можливість оцінки реального фінансового результату господарської діяльності підприємства лише наприкінці року.

Така різноманітність видів ефективності свідчить не лише про складну структуру матеріального виробництва, а й неоднозначність розуміння категорії ефективності виробництва, незавершеність її поняття. Якщо виходити з діалектики, розвиваючи економічну думку, поглиблюючи теорію та практику поняття ефективності, її види можуть змінюватись як за якістю, так і за кількісними параметрами. Однак розкид тлумачень про сутність ефективності зменшуватиметься з питань, що пройшли оцінку часом, і стали служити практиці.

Як наголошувалося вище, ефективність – категорія розширеного відтворення. А воно може здійснюватись тільки за умови, коли при виробництві товару та його реалізації генерується дохід. Аграрне підприємство лише в цьому випадку може вести розширене відтворення на основі самоокупності та самофінансування. Інакше позитивного ефекту (результату) не досягається, а відтак і ефективність відсутня.

Коротко розглянемо теоретичні положення, які стосуються поняття розширеного відтворення.

Під відтворенням у широкому значенні розуміють постійне відновлення робочої сили та засобів виробництва, і навіть природних ресурсів. Одночасно відтворюються відповідні виробничі відносини для людей як соціально-економічні форми виробництва.

Наведене визначення характерне для будь-якого виду виробництва, для будь-якої галузі та для будь-якої суспільно-економічної формації. Проте, на відміну від інших галузей, у сільському господарстві вирішальне значення має відтворення природно-біологічної системи – землі, рослин та тварин.

Прийнято розрізняти два види відтворення – просте та розширене.

Просте відтворення характеризується тим, що обсяги виробленого товару, і навіть його якість у кожному наступному циклі залишаються постійними. Це, своєю чергою, передбачає незмінність чинників виробництва. Додатковий продукт, що виробляється, йде на забезпечення потреб виробника. Просте відтворення у чистому вигляді може мати лише теоретичний характер, особливо у галузі сільського господарства. Виробництво сільськогосподарської продукції суттєво

залежить від впливу кліматичних умов та пов'язане з необхідністю відновлення родючості земель. У такій ситуації неможливо забезпечити точну відповідність результатів виробництва після кожного відтворювального циклу (сезону). Помилковим є віднесення до простого відтворення таке, при якому весь згенерований додатковий продукт закриває особисті потреби виробника. Для аграрної економіки обсяг отриманого додаткового продукту великою мірою залежить не від ефективності самого виробництва, як від низки зовнішніх чинників.

При розширеному відтворенні розміри виробленого продукту та фактори виробництва у кожному наступному циклі збільшуються (зростають). Джерелом забезпечення розширеного відтворення є додатковий продукт, частина якого має використовуватись для покращення кількісних та якісних характеристик засобів і предметів праці.

Розрізняють два методи здійснення розширеного відтворення – екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивний метод пов'язаний з кількісним поліпшенням засобів праці – розширенням посівних площ, збільшенням поголів'я худоби; для переробної промисловості – збільшення виробничих потужностей; для реалізації – розширенням торгових площ чи пошуком нових споживачів та організацією господарських зв'язків із ними.

Найяскравішим прикладом екстенсивного методу відтворення у сільському господарстві є освоєння в СРСР цілинних земель у середині 50-х років ХХ століття. При порівняно низькій врожайності новостворених площ приріст сільськогосподарської продукції був настільки суттєвим, що дозволив вирішити всі наявні на той момент продовольчі проблеми.

Вважається, що в аграрному секторі (особливо в галузі рослинництва) резерви екстенсивного методу суттєво обмежені. Однак особливість сучасного моменту полягає в тому, що саме зараз такі резерви є. Нині велика кількість земель не використовується або використовується не за прямим призначенням. В результаті проведення аграрної реформи фізичні особи - громадяни України отримали можливість продавати та купувати землю сільськогосподарського призначення. Зрозуміло, повернення в оборот вимагатиме певних витрат, зокрема й фінансових, проте резерв існує. Що ж до тваринництва, то й тут є хороші можливості для використання екстенсивного методу – не завжди послідовна державна політика щодо підтримки вітчизняних товаровиробників призвела до того, що виробництво окремих видів продукції тваринництва стало малорентабельним або зовсім збитковим. Це призвело до різкого зменшення поголів'я всіх категорій худоби. При цьому виробничі площі залишилися на колишньому рівні.

Для інтенсивного методу характерно підвищення якісних характеристик процесу виробництва, що зумовлюють підвищення кількості та якості кінцевої

продукції. Поліпшення якості продукції також є розширенням виробництва, оскільки при рівних кількісних обсягах вартісна оцінка якіснішої продукції буде вищою. Як напрям реалізації цього методу найбільш широко використовується підвищення продуктивності праці, підвищення врожайності культур у рослинництві та продуктивності худоби в тваринництві. Крім того, інтенсифікацією можна вважати здійснення програм елітного насінництва та племінного тваринництва.

Сутнісний характер ефективності не буде розкритий повністю, якщо не враховувати інші аспекти отримання споживчої вартості, оскільки створена суспільною працею, вона не може бути лише результатом виробничої діяльності, а може бути отримана поза її сферою.

В умовах ринку не завжди можна розраховувати на отримання позитивного ефекту, він може бути і негативним, хоча кожен товаровиробник ставить собі за мету отримання лише максимального прибутку від своєї виробничої діяльності. Тому, розпочинаючи будь-яку підприємницьку діяльність, необхідно обривати будь-які варіанти беззбиткового, ефективного виробництва.

Перехід на ринкову економіку в умовах спаду сільськогосподарського виробництва, посилення дії попиту та пропозиції, товарно-грошових відносин, конкуренції товаровиробників між собою, в тому числі і з зарубіжними, вимагає від аграрних підприємств проведення скрупульозного аналізу для того, щоб виробнича діяльність була максимально ефективною.

Важливою формою підвищення ефективності сільського господарства на основі його інтенсифікації є розширення відтворювального процесу, впровадження результатів науково-технічного прогресу, впровадження методичних підходів до оцінки та управління факторами ризику, що впливають на розвиток підприємства, що дає можливість підвищення виходу продукції, підвищення продуктивності праці та зниження витрат на одиницю продукції.

Висновки. Слід зазначити, що поняття сутності ефективності в методологічному плані багато в чому загальне для всіх соціально-економічних формацій, де діють товарно-грошові відносини, закон вартості, де товар є продуктом праці. При цьому для аграрного сектору економіки характерні свої особливості, що характеризують рівень одержуваного ефекту в кількісних показниках.

Успішний розвиток сільськогосподарської галузі нашої країни безпосередньо залежить від умов розвитку аграрної сфери та досягнення високого рівня основних макроекономічних показників розвитку. Ефективний розвиток вітчизняного агропромислового виробництва можливий лише за умови дотримання раціонального використання наявного аграрного потенціалу, заснованого на територіально-галузевому поділі праці, підвищенні рівня життя сільського населення країни та підвищенні прибутковості галузі в цілому.

Список використаних джерел:

1. Гаража О.П. Види та показники ефективності використання сільськогосподарських угідь в управлінні земельними ресурсами України. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. № 3. С. 52–60.
2. Економіка сільського господарства : навч. посіб. / В.К. Збарський та ін. Київ, 2009. 264 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1 / редкол. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Вид. центр «Академія», 2000. 864 с.

4. Жнякін Б.О., Краснова В.В. Економіка підприємства: навч. посібник для вузів. Донецьк : Альфа-прес, 2005. 160 с.
5. Кісіль М.І. Критерій і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі. *Економіка АПК*. 2001. № 8. С. 59–64.
6. Мельник Л.Г., Корінцева О.Л. Економіка підприємства : навч. посібник для вузів. Суми : Університетська книга, 2004. 416 с.
7. Момот О.І., Демченко А.О. Про сутність понять «ефективність» та «результативність» в економіці. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 3 (33). С. 207–210.

References:

1. Harazha, O.P. (2016). Vidy ta pokaznyky efektyvnosti vykorystannia silskohospodarskykh uhid v upravlinni zemelnymy resursamy Ukrainy [Types and indicators of the efficiency of agricultural land use in the management of land resources of Ukraine]. *Економіка і суспільство*, 3, 52–60. (in Ukrainian)
2. Zbarskyi, V.K. (2009). *Економіка сільськогосподарства: навч. посіб* [Economics of agriculture]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Mochernyi, V. (2000). *Економічна енциклопедія* [Economic encyclopedia]. Kyiv: Vyd. tsentr «Akademiia». (in Ukrainian)
4. Zhniakin, B.O., Krasnova, V.V. (2005). *Економіка підприємства: навч. посібник для вузів* [Enterprise economics]. Donetsk. (in Ukrainian)
5. Kisil, M.I. (2001). Kryterii i pokaznyky ekonomichnoi efektyvnosti maloho ta serednoho biznesu na seli [Criterion and indicators of economic efficiency of small and medium-sized businesses in the countryside]. *Економіка АПК*, 8, 59–64. (in Ukrainian)
6. Melnyk, L.H., Korintseva, O.L. (2004). *Економіка підприємства: навч. посібник для вузів* [Enterprise economics]. Sumy. (in Ukrainian)
7. Momot, O.I., Demchenko, A.O. (2013). Pro sutnist poniat «efektyvnist» ta «rezultatyvnist» v ekonomitsi [About the essence of the concepts of "efficiency" and "effectiveness" in economics]. *Економічний вісник Донбасу*, 3 (33), 207–210. (in Ukrainian)